

АРТ-КЛАСТЕРИ ЯК МІСЬКІ ГЕТЕРОТОПІЇ: АРХІТЕКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВПЛИВ

Софія Школяр,
<https://orcid.org/0009-0009-6598-9730>
здобувачка, асистент кафедри дизайну
та основ архітектури,
Національний університет
«Львівська політехніка»,
Львів, Україна
sofia.r.shkoliar@lpnu.ua

ART CLUSTERS AS URBAN HETEROTOPIAS: ARCHITECTURAL TRANSFORMATION AND SOCIO- CULTURAL IMPACT

Sofia Shkoliar,
<https://orcid.org/0009-0009-6598-9730>
PhD Student, Assistant
at the Department of Design
and Architecture Fundamentals,
Lviv Polytechnic National University,
Lviv, Ukraine
sofia.r.shkoliar@lpnu.ua

Анотація

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу арт-кластерів як міських гетеротопій, що пропонують нові сценарії взаємодії архітектури, культури та суспільства. Особливий інтерес становить їхня трансформація в соціокультурний та урбаністичний парадигмах. В статті проаналізовано процес адаптації промислових будівель для культурних потреб. **Мета дослідження** – з'ясувати закономірності формування, етапи розвитку, типи та особливості трансформації арт-кластерів в урбаністичному середовищі, а також їхню роль як гетеротопій – просторових утворень, що існують поза домінуючими соціальними нормами та пропонують альтернативні сценарії використання міських територій. **Методи дослідження.** Застосовано якісний аналіз літератури, кейс-стаді українських та міжнародних арт-кластерів, а також оцінено їхню роль у формуванні нових міських практик через аналіз просторових характеристик, проектів ревіталізації промислових будівель та їхньої інтеграції в культурний ландшафт міст. Також здійснено типологізацію й порівняння арт-кластерів на основі особливостей формування й розвитку. **Наукова новизна.** У статті вперше з'ясовано, що арт-кластери функціонують як гетеротопії ілюзії у розумінні Мішеля Фуко, оскільки вони діють поза межами домінуючих соціальних

Abstract

The relevance of this study lies in the need for a comprehensive analysis of art clusters as urban heterotopias that propose new scenarios for the interaction between architecture, culture, and society. Particular attention is given to their transformation within socio-cultural and urban paradigms. The article explores the process of adapting industrial buildings for cultural purposes. **The purpose of research** is to identify the patterns of formation, stages of development, typologies, and specific features of art cluster transformations within the urban environment, as well as to analyse their role as heterotopias – spatial formations that exist beyond dominant social norms and offer alternative scenarios for urban space utilisation. **Research methods.** The study employs qualitative analysis of literature, case studies of Ukrainian and international art clusters, and an assessment of their role in shaping new urban practices through spatial analysis, revitalisation projects, and integration into the cultural landscape. A typology and comparative analysis of art clusters were developed based on their formation and evolution peculiarities. **Scientific novelty.** For the first time, the study conceptualises art clusters as «heterotopias of illusion» in Michel Foucault's terms – spaces outside dominant social structures and reshaping the urban environment through cultural and artistic

норм і трансформують міський простір через культурні та мистецькі практики, сприяють адаптивному використанню промислової спадщини, створенню незалежних креативних платформ і розвитку андеграундного мистецтва. Запропоновано авторську типологію арт-кластерів на основі особливостей формування та трансформації. Окреслено етапи соціокультурного розвитку арт-кластерів першого типу – «*андеграундних трансформацій*». Українські приклади, такі як «Фабрика Повидла» у Львові та «Арт-завод Платформа» в Києві, ілюструють потенціал цих просторів у переосмисленні міського середовища. Практична значущість дослідження полягає у визначенні механізмів ефективного використання промислової спадщини для розвитку креативних індустрій та формування нових міських стратегій. **Висновки.** Арт-кластери – це приклади ревіталізації промислових територій, які виникають унаслідок індустріального сквотингу або за підтримки культурних інституцій, трансформуючи міське середовище на архітектурному й соціокультурному рівнях. У дослідженні представлено авторське бачення арт-кластерів як гетеротопій, що створюють альтернативні сценарії просторового розвитку та функціонують як «гетеротопії ілюзії», здатні формувати нову реальність у межах урбаністичної тканини. Запропоновано типологію арт-кластерів за принципом формування: «*андеграундні трансформації*» та «*керовані креативні зони*», що виникають або як результат індустріального сквотингу (1 тип), або – підтримки з боку культурних інститутів (2 тип). Автором акцентовано увагу на такі процеси, як *занедбаність, індустріальний сквотинг, культурна колонізація, естетизація та джентрифікація, культурна капіталізація, соціальна маргіналізація сквотерів*, які є частиною складної динаміки соціокультурного розвитку арт-кластерів. Ці динаміки впливають на зміну соціокультурного статусу території й створюють нові моделі співіснування мистецтва, бізнесу та громади. Архітектурна адаптація арт-кластерів зберігає індустріальну спадщину, водночас наповнюючи її новими функціями та сенсами. Такі простори виступають не лише платформами для творчості, а й об'єктами мистецтва та агентами культурних трансформацій, формуючи сучасну місь-

practices. These clusters enable adaptive reuse of industrial heritage, foster independent creative platforms, and support the development of underground art. The author proposes an original typology of art clusters based on their formation and transformation processes. The paper outlines the sociocultural development stages of the first typological group – “underground transformations”. Ukrainian examples such as *Jam Factory (Lviv)* and *Art-zavod Platforma (Kyiv)* illustrate the potential of such spaces to reimagine the urban fabric. The practical significance lies in identifying mechanisms for effectively reusing industrial heritage to foster creative industries and shape new urban strategies. **Conclusions.** Art clusters represent revitalised industrial territories that emerge through industrial squatting or institutional support, transforming the urban environment on architectural and socio-cultural levels. The study presents an original vision of art clusters as heterotopias that offer alternative spatial development scenarios and function as “heterotopias of illusion”, capable of shaping new urban realities. A typology is proposed based on the mode of formation: (1) *underground transformations* resulting from industrial squatting and (2) *managed creative zones* established with institutional support. Key transformation processes are highlighted: *abandonment, industrial squatting, cultural colonisation, aestheticisation, gentrification, cultural capitalisation, and social marginalisation of squatters* – all comprising a complex dynamic of art cluster development. These dynamics reshape the socio-cultural status of urban areas and generate new models for the coexistence of art, business, and community. Architectural adaptation of art clusters preserves industrial heritage while infusing it with new functions and meanings. Such spaces serve as platforms for creativity and as works of art and agents of cultural transformation, shaping contemporary urban identity. Their transformation from abandoned industrial zones into cultural hubs is vital to modern cities’ architectural and socio-cultural evolution.

ку ідентичність. Трансформація цих просторів від занедбаних індустріальних територій до важливих культурних центрів є важливою складовою архітектурної та соціокультурної трансформації сучасних міст.

Ключові слова: **Keywords:**

арт-кластери, гетеротопії, індустріальний сквотинг, джентрифікація, ревіталізація.

art clusters, heterotopias, industrial squatting, gentrification, revitalisation.

Вступ **1**

Арт-кластери як просторові утворення на постіндустріальних територіях відображають складні процеси трансформації міського середовища. Ці простори є хорошим прикладом джентрифікації – процесу, у якому міський район, особливо занедбаний, зазнає оновлення та розвитку, що приваблює більш заможних мешканців і бізнесу, що, у свою чергу, може призвести до витіснення менш заможного населення. Івашко (2018) визначає арт-кластер як багатофункціональне утворення, що формується на базі нефункціонуючих промислових підприємств і зазнає систематичної структурної трансформації. Арт-кластери не лише адаптують залишки індустріальної спадщини, але й перетворюють їх на центри креативної діяльності, поєднуючи елементи маргінальної культури, вуличного мистецтва та альтернативної естетики. Вони особливо актуальні у постіндустріальних містах, де слугують каталізаторами оновлення, перепрофілюючи занедбані промислові об'єкти в осередки художнього виробництва та громадської взаємодії.

Загалом, більшість арт-кластерів еволюціонували від неформальних об'єднань митців до структурованих культурних інституцій, що істотно впливають на міський розвиток. Хоча існують приклади арт-кластерів, що одразу пройшли процес ревіталізації і перетворились на культурні центри, що за своїми функціями більш схожі на культурні хаби, аніж на неформальні мистецькі простори. У випадку ж більшості арт-кластерів, з неформальних просторів вони поступово перетворюються на більш структуровані культурні центри, що відіграють важливу роль у міській реновації.

Специфічність арт-кластерів полягає у здатності функціонувати на межі між легальністю й нелегальністю, культурною автономією та інституціоналізацією, протестом і комерціалізацією, тобто формування арт-кластерів зазвичай розпочинається з нелегальних мистецьких інтервенцій і завершується утворенням культурних центрів. Так, Б'янчіні та Паркінсон (Bianchini & Parkinson, 1993) наголошують на їхній ролі в міській реновації, описуючи перехід від маргінальних мистецьких анклавів до інтегрованих елементів сучасних міських стратегій.

Філософи та дослідники, зокрема Фуко (Foucault, 1986) і Флорида (Florida, 2002), пропонують теоретичні підходи до аналізу явища утворення схожих просторів. Концепція гетеротопій Фуко трактує схожі за функціями простори як утворення, що існують поза традиційними суспільними нормами, сприяючи альтернативним формам взаємодії. Флорида, у свою чергу, вводить поняття «креативного класу», наголошуючи, що арт-кластери приваблюють і підтримують творчих професіоналів, які сприяють міському відродженню. Скотт (Scott, 2014) пов'язує культурне виробництво з економічними змінами, що дозволяє розглянути арт-кластери у контексті когнітивно-культурного капіталізму. Водночас Пратт (Pratt, 2008) доводить, що культурні індустрії не лише займають міський простір, а й активно його перетворюють, зміцнюючи економічну стійкість і диверсифікацію, що висвічує арт-кластери як каталізatori змін не тільки в урбопросторі, але як рушії розвитку економіки. Лендрі (Landry, 2012) підкреслює, що творчі міста потребують середовищ, які дозволяють експеримент, тимчасовість і гнучке використання простору. Він розглядає такі зони як «міські лабораторії», де нові культурні практики можуть з'являтися поза офіційними структурами. Арт-кластери репрезентують проміжний простір між занепадом і відродженням, що, згідно з підходом Ч. Лендрі, створює сприятливі умови для виникнення інноваційних форм урбаністичної культури.

Новітні дослідження розвивають ці теми. Івашко (2017, 2018b) аналізує арт-кластери як багатофункціональні споруди, наголошуючи на просторовій організації та стратегіях адаптивного використання. Вони розглядають арт-кластери з парадигми архітектури та міського дизайну. Чепелик (2009) досліджує роль новітніх технологій у сучасних арт-кластерах, тоді як Міщенко і Штретлінг (2018) аналізують динамічний зв'язок між схожими просторами та їхнім міським середовищем. С. Школяр та М. Школяр (Shkoliar & Shkoliar, 2020) розглядають арт-кластери та сквоти як гетеротопії у міському просторі, підкреслюючи їхню здатність пропонувати альтернативні соціальні сценарії.

Досліджуючи приклади українських та міжнародних арт-кластерів, маємо на меті проаналізувати їхні просторові характеристики, культурну значущість і соціокультурний вплив. У фокусі дослідження також перебуватиме адаптивне використання промислової спадщини та його наслідки для сталого міського розвитку й культурної політики. Окрім цього, у статті розглянемо історичну еволюцію, архітектурні особливості та культурний вплив арт-кластерів, підкреслюючи їхню роль як гетеротопій. Також буде запропоновано типологію арт-кластерів відповідно до особливостей формування й розвитку.

Мета дослідження **2**

Метою дослідження є виявити закономірності формування, етапи розвитку, типи та особливості трансформації арт-кластерів в урбаністичному середовищі, а також їхню роль як гетеротопій – просторових утворень, що існують поза домінуючими соціальними нормами та пропонують альтернативні сценарії використання міських територій.

Методологія та аналіз джерельної бази **3**

Це дослідження використовує якісну методологію, поєднуючи архітектурний аналіз з урбаністичними студіями. Дослідження структуроване за багатофазовим підходом до збору та аналізу даних, з особливою увагою до трансформації колишніх промислових територій у мистецькі кластери.

Дослідження поділене на кілька етапів, кожен з яких спрямований на вивчення окремих аспектів формування арт-кластерів. На першому етапі здійснено комплексний огляд наукової літератури з питань ревіталізації, арт-кластерів і гетеротопій. Це створило теоретичне підґрунтя для розуміння ролі арт-кластерів у міському середовищі та допомогло визначити перелік кейсів для аналізу.

Другий етап включав відбір і аналіз кейсів. Об'єктом дослідження методом кейс-стаді є арт-кластери, які були обрані з огляду на їхню релевантність темам адаптивного використання, міської реновації та розвитку креативних просторів. Ключові критерії відбору включали значущість цих просторів у міському ландшафті, їхню інтеграцію в ширші культурні та економічні системи, а також відповідність принципам адаптивного використання, культурної інтеграції та залучення громади. Зокрема, для дослідження було обрано «Арт-Завод Платформа» в Києві, «Фабрику Повидла» у Львові, а також кілька всесвітньо відомих просторів, таких як «Les Arcades» Пікардо Бофілла, «Truman Brewery» у Лондоні, «Brooklyn Navy Yard» у Нью-Йорку та ін.

Архітектурні обстеження мали на меті документування дизайнерських особливостей і функціонального планування арт-кластерів, особливо у контексті ревіталізації промислових споруд для культурних функцій. Деякі дані були зібрані під час виїздів на об'єкти, де вивчалися динаміка громадської взаємодії та діяльність у межах кластерів.

Аналіз зібраних даних здійснювався за допомогою якісних і порівняльних методів. Архітектурний аналіз дозволив дослідити особливості трансформації промислових будівель у арт-кластери та визначити на цій основі їх типи: «андеграундні трансформації» та керовані креативні зони». Особлива увага приділялася гнучким планувальним рішенням, що дозволяють розміщення різних художніх і громадських активностей – студій, галерей, виставкових залів та спільних робочих просторів.

Це дослідження базується на концепції гетеротопій Мішеля Фуко, що дозволяє розглядати арт-кластери як простори, що існують поза традиційними суспільними нормами.

Результати дослідження 4

Арт-кластери стали ключовим елементом у розумінні трансформації міських просторів у постіндустріальну епоху. Вони визначаються як креативні простори, що виникають у переобладнаних промислових будівлях або недовикористаних територіях, часто під впливом митців, які шукають доступні місця для творчості. Зазвичай митці нелегально окуповують покинуті заводи та фабрики, організовуючи своєрідне явище сквотингу, який можна назвати «індустріальним сквотингом». Це самовільне заселення покинутих або незайнятих індустріальних будівель та споруд без офіційного дозволу власника. Переважно митці окуповують окремі кімнати для використання їх як особистих студій. З часом ці неформальні простори розвиваються, зазнаючи поступових змін та перетворюються на більш структуровані культурні центри, що відіграють важливу роль у міській реновації. У цьому контексті ми виділили певні взаємопов'язані стадії соціокультурного розвитку арт-кластерів від статусу занедбаності до статусу культурного простору, але, перш за все, варто наголосити на тому, що не всі арт-кластери проходять через зазначені етапи. Тому, ми виділили два типи арт-кластерів за способом соціокультурного формування:

1. *Арт-кластери, що виникають через процес індустріального сквотингу.* Цей тип арт-кластерів розвивається в результаті самовільного окуповування покинутих індустріальних об'єктів художниками або творчими людьми, які шукають доступні простори для своєї діяльності. Спочатку ці простори не мають чіткої структури чи визначених функцій, однак з часом вони починають розвиватися і трансформуватися в неформальні творчі осередки та проходять через певні стадії соціокультурних трансформацій, згадані нижче. На початкових стадіях формування вони вважаються просторами андерграундної культури, а потім змінюють свій сценарій. Прикладом такого арт-кластеру є «Арт-завод Платформа» у Києві (рис. 1), що був створений у 2012 р. в колишньому індустріальному просторі на території старого заводу. Митці та креативні особи почали займати приміщення, що давно не використовувались, для створення арт-студій, організації виставок, творчих заходів та різноманітних культурних подій.

Спочатку це був неформальний процес, подібний до сквотингу, але згодом, арт-кластер отримав інституційну підтримку, перетворившись на культурний осередок. У 2020 р. підприємці та організатори арт-заводу почали розвивати не лише культурну, але й комерційну діяльність на його території, що призведе-

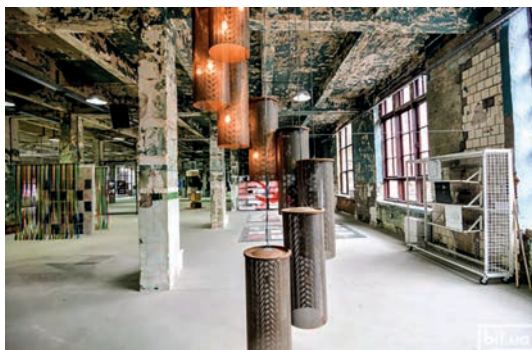

Рис. 1. Фрагмент інтер'єру виставкової зали арт-кластеру «Арт-завод Платформа» у Києві (Київський «Арт-завод Платформа», 2016).

Fig. 1. Interior fragment of the exhibition hall at the art cluster "Art Zavod Platforma" in Kyiv (Kyivskyi "Art-zavod Platforma", 2016).

ло до часткової комодифікації простору. Закордонним взірцем арт-кластеру першого типу можна вважати «Berlin's Ostkreuz» в Берліні. Він став відомим завдяки своїй історії індустріального сквотингу після падіння Берлінської стіни. Після об'єднання Німеччини в 1990-х рр. колишні промислові будівлі та склади, що стояли порожніми в цій частині міста, почали заповнювати художники, митці та сквотери. Без офіційного дозволу вони заселяли ці простори для творчої роботи. З часом державні та приватні інвестори почали підтримувати розбудову арт-кластеру, що призвело до його інституціоналізації. Однак, частина цього процесу все ж зберігає свою неформальність і альтернативний характер. Зважаючи на вище перелічені характеристики, можемо назвати такий тип арт-кластерів **«андеграундними трансформаціями»**.

2. Арт-кластери, що формуються через підтримку з боку міської влади або культурних інститутів. Такий тип виникає в результаті більш структурованого підходу, коли міська влада або культурні організації активно підтримують і сприяють створенню культурних просторів на покинутих промислових територіях. В цьому випадку, арт-кластери часто стають частиною планів міської реконструкції або розвитку культурної інфраструктури. Вони створюються на основі партнерства між художниками, бізнесменами та міськими властями і можуть бути офіційно визнаними культурними об'єктами. Наприклад, кластер «Довженко-Центр» у Києві (рис. 2) був створений на базі колишньої студії художнього фільму. У 2011 р. урядова підтримка та ініціативи культурних організацій дозволили організувати цей простір як центр для збереження та популяризації українського кіномистецтва. Відновлення території включало створення кінозалів, музейних просторових виставок, організацію кінопоказів та освітніх програм.

Лондонський арт-кластер «Shoreditch» також належить до другого типу. В 1990-х рр. промисловий район Шоредіч, що був колишнім індустріальним центром, став осередком для митців, особливо після того, як підприємці почали вкладати гроші

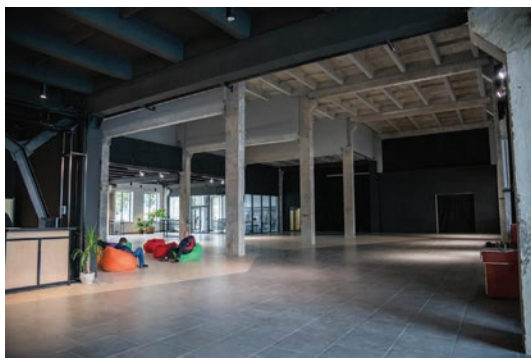

Рис. 2. Фрагмент інтер'єру зали
ревіталізованого кластеру «Довженко-
Центр» у Києві (Мезенцева, 2018).

Fig. 2. Interior fragment of the revitalized
cluster "Dovzhenko Centre" in Kyiv
(Mezentseva, 2018).

в розвиток арт-галерей. Спочатку цей процес був результатом самовільного заселення будівель митцями, але з часом район став популярним серед креативних індустрій, що призвело до значної інвестиційної активності та урбаністичних змін. Із розвитком інфраструктури та зростанням популярності Шоредіч також став місцем джентрифікації. Такий тип арт-кластерів можемо назвати **«керованими креативними зонами»**.

Отже, звернемо увагу на стадії соціокультурного розвитку арт-кластерів першого типу – «андеграундних трансформацій». Перша стадія – *занедбаність*, що визначає стан колишніх промислових об'єктів (заводів, фабрик, складів, електростанцій тощо) як тих, що більше не використовуються за своїм призначенням і перебувають у поганому стані через довготривалий занепад, відсутність догляду чи реставрації. Друга стадія, яка є передумовою для створення арт-кластеру – *індустріальний сквотинг*. Як згадувалось раніше, на цій стадії закинуту промислову споруду нелегально заселяють митці, як з метою проживання, так і з метою використання простору для організації творчих студій та подій, пов'язаних з демонстрацією мистецтва.

Наступна стадія, яку ми охарактеризували як *спонтанну культурну колонізацію*, є проміжною, і в залежності від багатьох факторів, вона може проходити спонтанно або поступово. На цьому етапі арт-простір на території заводу чи фабрики, що розпочався як індустріальний сквот, поступово розширюється та починає привертати увагу ширшої мистецької спільноти, активістів і незалежних ініціатив. Відбувається органічне зростання культурного середовища, що формується навколо першопрохідців-сквотерів. Тут починають створюватися неформальні спільноти – митці, дизайнери, музиканти, актори та інші творчі особистості об'єднуються у групи, формуючи спільні майстерні, галереї, концертні майданчики. Як результат, тут починають організовуватись перші культурні події, які залучають ширше коло відвідувачів. Особливість цієї стадії в тому, що, незважаючи на прогрес в плані залучення більшої кілько-

сті митців, простір все-одно залишається *маргінальним*, тобто альтернативним, неформальним культурним осередком, що функціонує поза офіційними інституціями, часто у віддалених або занедбаних місцях. Маргінальний простір може бути тимчасовим або постійним, але завжди має експериментальний, незалежний характер. Культурні події на кшталт перформансів чи виставок мистецтва поступово привертають увагу не тільки альтернативних кіл, але й мистецьких критиків та культурних діячів, які не належать до маргінальних мистецьких рухів.

Цей феномен підводить нас до наступної стадії формування арт-кластеру – *естетизації простору*. На цьому етапі відбувається активне осмислення та трансформація арт-кластеру не лише як місця для творчості, а як естетичного, впорядкованого і впливового культурного середовища, адже зацікавлені культурні діячі залучаються у процес розвитку такого арт-простору. Отже, поступово, простір, що раніше мав андеґраундний, хаотичний характер, набуває більш визначеного вигляду: тут покращується інфраструктура, з'являються художні концепції оформлення, дизайн приміщень та зовнішнього середовища, що відбувається за кошти митців та інших зацікавлених осіб. Від стадії занепаду, такий простір поступово розвивається і, як наслідок, отримує статус об'єкта, який проходить етап *джентрифікації* – процес, у якому міський район, особливо занедбаний, зазнає оновлення та розвитку, що приваблює більш заможних мешканців і бізнеси, що, у свою чергу, може призвести до витіснення менш заможного населення. Прикладом такого процесу є район Флорентін у Тель-Авіві, що розвинувся з промислової зони у креативний осередок з галереями, арт-майстернями та перформативними просторами (рис. 3).

Процес джентрифікації можна розглядати як перетворення простору з «порожнього» або занедбаного на «бажаний» через мистецькі інтервенції та архітектурні трансформації. Естетичні інтервенції сприяють створенню нових смислових кодів, що позначають територію як місце культурної цінності. Вона може бути водночас результатом і причиною формування нових со-

Рис. 3. Фрагмент екстер'єру будівлі, розташованої в районі Флорентін у Тель-Авіві (Weiss, 2022).

Fig. 3. Fragment of the exterior of a building located in the Florentin district of Tel Aviv (Weiss, 2022).

ціальних, культурних та економічних практик на постіндустріальних територіях.

Водночас, разом із джентрифікацією можна виділити явище, яке відбувається паралельно, і є своєрідним рушієм, який починає процес оновлення для підлаштування об'єкту під використання більшою аудиторією. Це явище ми назвали *культурною капіталізацією арт-кластеру* – процесом у формуванні арт-кластеру, мистецькі простори, події, або навіть певні культурні ідеї, починають набувати економічної вартості і стають частиною економічної діяльності. Тепер тут створюються можливості для різноманітних художніх практик, що перегукується з аргументами Девіда Гарві (Harvey, 1990) у "The Condition of Postmodernity". Він зазначає, що гнучке накопичення капіталу в постмодерних економіках сприяє переосмисленню міських просторів через культурне виробництво. Простори, що раніше функціонували як радикальні контркультурні осередки, де відбувалися акти протесту та альтернативна творчість, поступово стають привабливими для більш широкої аудиторії. Стріт-арт, графіті та інші нелегальні мистецькі практики, які раніше маркували маргінальність території, часто комерціалізуються та стають частиною комерційного бренду простору.

Такий кардинальний для маргінального простору етап змінює соціокультурний сценарій простору. Процес джентрифікації нерідко призводить до витіснення митців та альтернативних культурних груп, які були першопрохідцями цих просторів. Арт-кластер переходить на стадію *соціальної маргіналізації первинних мешканців*, або ж творців простору. Вона стосується процесів, коли групи людей, які спочатку займали певний простір або територію, тобто митці зі стадії індустріального сквотингу, стають соціально, економічно або політично відокремленими від основного суспільства простору через різні фактори – урбанізацію, глобалізацію, зміни в економічній ситуації або соціальних структурах. Так, джентрифікація викликає внутрішні конфлікти в межах арт-кластерів, адже митці, які сприяли формуванню альтернативного характеру цих просторів, часто опиняються на межі витіснення через зростання вартості оренди або комерціалізацію середовища. Наприклад, у випадку району «Florentin» у Тель-Авіві, процес джентрифікації призвів до того, що художники змушені залишати район через підвищення цін на оренду. Згодом район, що став осередком альтернативної культури завдяки художникам і сквотерам, поступово трансформувався у комерціалізований простір із кафе, галереями та бутиками, які орієнтовані на заможнішу аудиторію (Rozenholc, 2010). Попри втрату маргінального характеру, джентрифіковані арт-кластери зберігають свою символічну вагу, хоча і змінюють свою основну ідею, переступаючи на останню стадію розвитку – *етап стабільного функціонування*.

Простір такого типу стає арт-кластером ще на стадії індустріального сквотингу, адже арт-кластер, перш за все – це територія покинутих промислових об'єктів, що окупується митцями та змінює свою функцію на культурну. Якщо арт-кластер першого типу проходить всі перераховані стадії, то просторам другого типу (керованим креативним зонам) характерні етапи занедбаності, джентрифікації та культурної капіталізації. Арт-кластери другого типу вважаються більш класичними і наближеними за своїм сценарієм до звичайних арт-просторів, тоді як арт-кластери першого типу вважаються більш маргінальними, контркультурними та наближаються до етапів джентрифікації та капіталізації повільніше. Глобально подібні тенденції спостерігаються у таких місцях, як «RAW-Gelände» у Берліні (рис. 4), «Tacheles» у Берліні (рис. 5) та «Metelkova» у Любляні (рис. 6), яких ми відносимо до арт-кластерів першого типу.

Рис. 4. Фрагмент екстер'єру одного з корпусів арт-кластеру "RAW-Gelände" у Берліні (Schadach, 2021).

Fig. 4. A fragment of the exterior of one of the buildings of the "RAW-Gelände" art cluster in Berlin (Schadach, 2021).

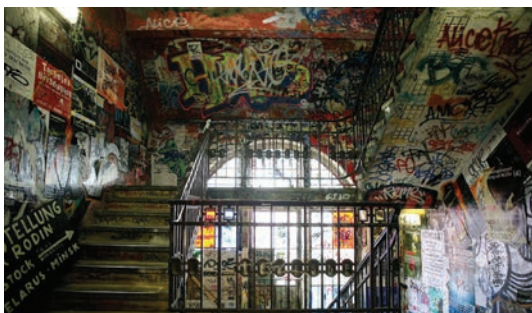

Рис. 5. Сходові клітка з графіті в арт-кластері "Tacheles" у Берліні (Boshi, 2008).

Fig. 5. Staircase with graffiti in the "Tacheles" art cluster in Berlin (Boshi, 2008).

Рис. 6. Фрагмент екстер'єрів арт-кластеру "Metelkova" у Любляні (Metelkova City, n.d.).

Fig. 6. A fragment of the exteriors of the "Metelkova" art cluster in Ljubljana (Metelkova City, n.d.).

Загалом процеси занедбаності, індустріального сквотингу, культурної колонізації, естетизації, джентрифікації, культурної капіталізації та соціальної маргіналізації сквотерів відображають складну динаміку трансформації простору. Вони демонструють, як маргінальні контркультурні простори поступово втрачають свою первинну радикальність, стаючи об'єктами культурної капіталізації та комодифікації (Harvey, 1990). Проте для глибшого розуміння того, як ці процеси впливають на просторову ідентичність арт-кластерів, важливо звернутися до філософських концепцій схожих просторів за Мішелем Фуко, зокрема концепції *гетеротопій*. Гетеротопії – це місця, що виходять за межі звичних соціальних норм і пропонують альтернативні форми існування та взаємодії. У своїй праці «Des espaces autres» (Foucault, 1984, р. 46) він описує такі простори як альтернативні до звичних соціальних середовищ, що можуть змінювати свої функції в залежності від соціально-культурних трансформацій.

Згідно з Фуко (Foucault, 1984) існують такі типи гетеротопій:

Гетеротопії, що відображають або є репрезентаціями інших місць; це простори, які показують певні відображення реальних чи уявних місць (наприклад, музеї, бібліотеки, парки). Вони створюють умовні або віддзеркалюючі світ простори.

Гетеротопії часу: ці простори мають властивість змінювати або викривати відносини до часу. Це можуть бути приміщення або локації, де час функціонує по-іншому – наприклад, старі будівлі, які пережили багато етапів змін або спеціально створені місця для медитації, відпочинку, що зупиняють звичний ритм життя.

Гетеротопії кризових ситуацій, які надають місце для осіб, що знаходяться у виняткових ситуаціях, таких як лікарні, в'язниці, притулки або навіть бари та інші соціальні простори, де люди шукають тимчасову допомогу чи змінений соціальний статус.

Гетеротопії як контркультурні простори, або ж *гетеротопії ілюзії*: це місця, які формуються в результаті протесту проти основних соціальних норм. Вони можуть включати самодіяльні культурні простори, що відкидають класичні норми урбанізованих просторів.

Відповідно до цієї класифікації, можемо зробити висновок, що простори типу арт-кластерів функціонують як «гетеротопії ілюзії», що перетворюють міський простір, створюючи нові можливості для культурної взаємодії. Вони також є просторами з альтернативними часовими ритмами, які змінюють традиційну урбаністичну динаміку. Це дозволяє розглядати арт-кластери як простори, які, з одного боку, є маргінальними (у контексті джентрифікації та соціальних змін), а з іншого – естетизуються через мистецькі інтервенції та явище джентрифікації і культурної капіталізації. Крім того, арт-кластери можуть мати особливі часові ритми, відрізняючись від звичайного міського плину. Тут

можуть існувати інші соціальні цикли, моменти творчого натхнення, періоди інтенсивної діяльності або відпочинку, що також підкреслює їхню гетеротопічну природу. Також, арт-кластери можуть розглядатися як «третє місце» за теорією Рея Ольденбурга (Oldenburg, 1989) – простори, що не належать ані до дому, ані до роботи, але є нейтральними осередками соціальної взаємодії. Так архітектурні рішення арт-кластерів часто включають відкриті простори, спільні майстерні та зони для неформальних зустрічей, що відповідає принципам Ольденбурга (Oldenburg, 1989) щодо доступності та відкритості, а гнучкість часових рамок і спонтанність подій за Фуко (Foucault, 1984) у таких просторах стимулює неформальну соціальну взаємодію та культурний обмін. Ці простори, таким чином, не лише відображають зміни у культурній та соціальній тканині, але й можуть бути інструментами для аналізу змін у просторовій ідентичності сучасних міст.

Так, арт-кластери слугують не лише платформами для митців, а й виступають агентами трансформації урбаністичного середовища. Вони представляють альтернативні способи використання простору, що відходять від традиційних комерційних або житлових функцій, і саме тому можуть розглядатися як місця, що існують поза домінуючими соціальними нормами та пропонують нові сценарії використання міських територій. У цьому контексті варто розглянути арт-кластери крізь призму архітектури та дизайну та визначити особливості їх трансформації як частини урбопростору.

Архітектурна трансформація промислового урбопростору на арт-кластери включає інтеграцію історичних елементів із сучасними складовими, що підтримують різні форми мистецької виразності, а процес адаптивного повторного використання цих просторів дозволяє поєднати історичні архітектурні елементи з сучасними функціями, створюючи динамічне середовище для різноманітної мистецької діяльності. Так, на стадії джентрифікації та культурної капіталізації арт-кластеру в контексті архітектурних змін, важливу роль відіграє процес *ревіталізації* – це комплексний процес відновлення та адаптації старих або занедбаних будівель і територій для нового використання, зберігаючи їх історичну цінність, водночас інтегруючи сучасні архітектурні рішення. Архітектурна ревіталізація фокусується на тому, як ефективно вдихнути нове життя в простори, які застаріли або більше не відповідають сучасним потребам. Так, ревіталізація, яка є своєрідним чинником, що сприяє адаптивному повторному використанню просторів, дозволяє поєднати історичні архітектурні елементи з сучасними функціями, створюючи динамічне середовище для різноманітної мистецької діяльності (Івашко, 2018а).

Можна виділити такі ключові аспекти архітектурної ревіталізації: 1) *адаптація старих будівель до нових функцій* – багато індустріальних, комерційних чи житлових будівель, побудованих у попередні століття, вимагають реновації та адаптації для виконання нових функцій. Це може включати в себе зміни в плануванні приміщень, перепланування, модернізацію інфраструктури та пристосування приміщень до сучасних стандартів без втрати їх історичної автентичності. 2) *Збереження архітектурної спадщини* – збереження тих архітектурних елементів, які мають культурну та історичну цінність. Важливим є баланс між збереженням оригінальної архітектури та інтеграцією нових конструктивних елементів. Це може включати реставрацію фасадів, збереження характерних архітектурних деталей або відновлення елементів, які втратили свій вигляд у процесі старіння. 3) *Естетичні та функціональні зміни*: часто в процесі ревіталізації додаються нові архітектурні елементи або змінюються існуючі, щоб покращити функціональність простору та зробити його привабливим для нових користувачів. Це може включати в себе нові фасадні матеріали, сучасне освітлення, відкриті простори, або навіть додавання нових рівнів або розширень будівель. 4) *Інтеграція з міським контекстом* – архітектурна ревіталізація повинна враховувати місцеві урбаністичні умови та контекст. Це означає, що при розробці проекту потрібно зберігати та підсилювати зв'язок між будівлею та її оточенням. Наприклад, Ян Гейл (Gehl, 2012) у праці «Cities for People» наголошує на значенні людського масштабу в дизайні міського середовища. Він підкреслює, що добре спроектовані громадські простори мають сприяти соціальній взаємодії та створювати комфортне середовище для містян. Арт-кластери відповідають цим принципам завдяки інтеграції пішохідних зон, відкритих площ та простору для спонтанної взаємодії, що робить їх важливими елементами міської соціальної екосистеми. 5) *Соціальний та культурний аспект* – врахування соціальних змін, що відбуваються на територіях. Наприклад, коли промислові райони перетворюються на культурні або житлові простори, важливо, щоб архітектурні рішення сприяли розвитку місцевої громади та збереженню культурних традицій. В результаті таких змін міські простори можуть стати більш інтегрованими і доступними для різних соціальних груп.

Паралельно із соціокультурними змінами арт-кластеру, він також проходить через стадії урбаністичних змін. Наприклад, під час переходу від стадії занедбаності до стадії естетизації, дизайн арт-кластеру стає більш функціональним, хоча й зберігається елемент грубого індустріального стилю. Часто в приміщеннях зберігаються металеві конструкції, бетонні стіни та великі простори, що підходять для великих виставок чи пер-

формансів. Водночас, додаються нові елементи для поліпшення комфорту та естетики. Етапи джентрифікації та культурної капіталізації в контексті архітектурних змін вважаються ключовими – ці етапи супроводжуються ревіталізацією. Тут відбуваються глибокі зміни в архітектурі, такі як перепланування, зведення нових будівель на території арт-кластера. Це може призвести до втрати частини його автентичності, оскільки з'являються більш естетизовані простори. Дизайн може стати більш комерціалізованим. Можуть бути використані дорогі матеріали, створення ретельно продуманих інтер'єрів, розширення площ, організація додаткових послуг для відвідувачів. На етапі стабільного функціонування простори, які пройшли через усі етапи трансформації, можуть стати моделями для інших арт-кластерів або культурних осередків. Дизайн стає частиною бренду арт-кластеру, часто з акцентом на інноваційність, креативність та відкритість для відвідувачів. Це можуть бути сучасні виставкові зали, організовані зручні культурні простори для спільної роботи або комерційні зони для продажу мистецтва.

Результати дослідження узгоджуються із сучасними науковими підходами до ревіталізації міських просторів та ролі мистецтва у цьому процесі. Зокрема, урбаністичні теорії наголошують на важливості культурного підприємництва та креативної економіки в міському розвитку, що підкреслює важливість арт-кластерів як складових урбаністичного простору. Так, Б'янчіні та Паркінсон (Bianchini & Parkinson, 1993) стверджують, що мистецтво та культура є ключовими чинниками міської регенерації, сприяючи економічному розвитку та соціальній інтеграції. Аналогічної думки дотримується Маркусен (Markusen, 2006), яка зазначає, що формування креативних хабів є важливим аспектом міських стратегій. Ці тези наголошують на актуальності дослідження. Кім (Kim, 2016) досліджує роль культурних підприємців у процесі урбаністичної трансформації та ревіталізації індустріальних територій, зокрема на прикладі району Itaewon у Сеулі. У його дослідженні розглядається інтеграція мистецької діяльності в урбаністичний контекст, що дозволяє створювати арт-кластери

Річард Флорида (Florida, 2002) у своїй праці "The Rise of the Creative Class" вводить поняття «креативного класу», під яким розуміє соціально-економічну групу людей, чия діяльність пов'язана з генерацією нових ідей, технологій та творчого контенту. Флорида стверджує, що концентрація представників креативного класу в певних міських районах сприяє економічному розвитку та інноваціям. До цієї категорії він відносить інженерів, науковців, дизайнерів, митців, музикантів, підприємців та інших фахівців, які займаються творчою працею, що є основною соціальною групою арт-кластерів. Крім того, Лоурес та Берлі (Loures & Burley, 2012) досліджують постіндустріальні ландшафти та

культурне переосмислення, підкреслюючи роль мистецьких ініціатив у трансформації занедбаних міських просторів.

Концепція «третього місця», запропонована Ольденбургом (Oldenburg, 1989), також є релевантною в контексті дослідження. Автор наголошує на необхідності просторів, які доповнюють житло та роботу, слугуючи осередками комунікації та соціальної взаємодії. Це також корелює з дослідженнями українських науковців щодо адаптації промислових об'єктів під арт-кластери, що дозволяє створювати нові форми соціальної взаємодії та культурного обміну.

Арт-кластери як явище сучасного міського розвитку досліджували різні науковці. Чепелик (2009) у своїй монографії «Взаємодія архітектурних просторів, сучасного мистецтва та новітніх технологій, або Мультимедійна утопія» вивела класифікацію арт-кластерів за рівнем інтеграції нових технологій: *традиційні арт-кластери* – адаптовані історичні або промислові будівлі з мінімальним використанням сучасних технологій; *гібридні арт-кластери* – поєднують класичні мистецькі форми з цифровими інструментами (наприклад, проєкційні мапінги, VR-експозиції). Системну класифікацію арт-кластерів запропонував Івашко (2017) у своїх дослідженнях. Вони поділяють арт-кластери за типами, видами та функціональною спрямованістю. Згідно з Івашко (2017, с. 293), за рівнем інтеграції у міський простір та масштабністю арт-кластери поділяються на: *локальні арт-кластери* – невеликі мистецькі ініціативи, що виникають в окремих будівлях або подвір'ях. Часто є тимчасовими або експериментальними; *регіональні арт-кластери* – об'єднання творчих просторів у межах одного міста або регіону, що формують сталу інфраструктуру; *національні арт-кластери* – масштабні ініціативи, що об'єднують кілька міст та створюють культурно-економічні зв'язки між ними; *міжнародні арт-кластери* – транскордонні мистецькі хаби, що працюють за міжнародними програмами, залучають закордонних митців та створюють нові культурні маршрути. Також, О. Д. Івашко (2017, 2018а, 2018b) виділяє наступні функціональні типи арт-кластерів: *ревіталізаційні* – створені внаслідок переосмислення та повторного використання закинутих індустріальних або історичних об'єктів. Приклад: ревіталізація Ріхертівського пивзаводу у Києві; *джентрифікаційні* – сприяють культурному та економічному оновленню занедбаних районів, що часто викликає соціальні суперечки через зростання вартості життя у цих зонах; *соціально-інклюзивні* – створені для підтримки локальних спільнот, зокрема, вразливих груп населення (наприклад, арт-кластери для людей з інвалідністю або мігрантів); *комерційно-креативні* – працюють як бізнес-майданчики для креативних індустрій, залучають інвесторів та створюють продукти на стику мистецтва та підприємництва; *туристич-*

но-культурні – орієнтовані на залучення туристів, пропонують унікальні арт-маршрути, культурні заходи та фестивалі. Ця класифікація перегукується з нашими стадіями соціокультурного розвитку арт-кластерів першого типу: занедбаність, індустріальний сквотинг, культурна колонізація, естетизація, джентрифікація, культурна капіталізація, соціальна маргіналізація сквотерів. Варто наголосити, що автор запропонувала власну типологію арт-кластерів залежно від особливостей формування та трансформації, виділивши 2 типи арт-кластерів «андеграундні трансформації» та «керовані креативні зони», доповнивши таким чином вище зазначену класифікацію.

Історична спадщина та архітектурна автентичність також відіграють важливу роль у дискурсі, що стосується арт-кластерів. Д. Гарві (Harvey, 1990) зазначає, що в умовах постмодернізму міський простір трансформується під впливом капіталізму, що може призводити як до збереження, так і до руйнування культурних цінностей. Тобто, відповідно до Гарві, процес ревіталізації, через який проходять арт-кластери, може розглядатися і як розвиток, і як руйнація історичної архітектури.

**Наукова
новизна та
практична
значимість
дослідження**

5

У дослідженні представлено комплексний міждисциплінарний підхід до аналізу арт-кластерів як феномену міської гетеротопії, заснований на поєднанні архітектурної теорії, урбодизайну та соціокультурної критики. Запропоновано авторське трактування арт-кластерів як особливого типу просторової репрезентації, що втілює механізми міської трансформації через творче переосмислення індустріальної спадщини. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні арт-кластеру як простору гетеротопічної архітектурної практики, що формує альтернативні сценарії міського розвитку, а також у визначенні соціокультурних характеристик арт-кластерів як середовищ нової урбаністичної ідентичності.

Також уперше систематизовано функціональні типології арт-кластерів у контексті їх формування та адаптації, визначено параметри їхньої впливовості на культурне середовище міста та сформульовано засади їхнього проектування як стратегічного інструменту просторової політики.

Висновки

6

Арт-кластери – старі заводи та фабрики, що є результатом індустріального сквотингу митців та залучення креативного класу, є актуальними прикладами успішної джентрифікації. Згідно з Мішелем Фуко, простори такого типу виступають як гетеротопії, що виходять за межі звичних соціальних норм і пропонують альтернативні сценарії використання урбаністичних територій. У контексті гетеротопій, арт-кластери першого типу – «андеграундні трансформації» – можуть бути розглянуті як «гетеротопії

ілюзії», що є контркультурними, оскільки оскаржують і виходять за межі традиційних правил. У контексті гетеротопій ілюзії, арт-кластери є місцями, які дозволяють тимчасово втекти від реальності або побудувати нову, ідеалізовану реальність. Вони створюють умови для відтворення суспільних і культурних конструкцій, що існують поза звичним порядком, а також служать способами відпочинку від буденності або навіть формою критики суспільства через фантазійні простори, які насправді лише посилюють відчуття відчуження.

Створена типологія арт-кластерів за способом соціокультурного формування та розвитку, яка включає 2 типи просторів: «андеграундні трансформації» та «керовані креативні зони». Ці типи арт-кластерів виникають або як результат індустріального сквотингу (1 тип), або – підтримки з боку культурних інститутів (2 тип), змінюючи сценарії урбаністичного середовища та впливаючи на культурний розвиток міста й розвиток мистецтва на глобальному рівні, проходячи різні етапи соціокультурного розвитку.

Такі простори виступають не лише майданчиками для митців та бізнесу, але й самі по собі виступають об'єктами мистецтва. Автором акцентовано увагу на такі процеси, як занедбаність, індустріальний сквотинг, культурна колонізація, естетизація та джентрифікація, культурна капіталізація, соціальна маргіналізація сквотерів, які є частиною складної динаміки соціокультурного розвитку арт-кластерів. Кожен з цих етапів впливає на соціокультурний статус цих просторів. Зокрема, джентрифікація і культурна капіталізація можуть призвести до витіснення творців арт-кластеру 1 типу, сквотерів-митців, що створювали альтернативний характер цих просторів. Однак зазначені процеси водночас формують нові соціальні, культурні та економічні практики на постіндустріальних територіях, перетворюючи їх у привабливі місця для більш заможних верств населення і бізнесу.

Арт-кластери значно впливають на архітектурну трансформацію міських територій, виступаючи прикладами ревіталізації промислових територій та споруд. Вони є поєднанням історичних промислових об'єктів з сучасними функціями, що підтримують та розвивають мистецьку діяльність. Архітектурна адаптація таких просторів не лише зберігає їх історичний контекст, але й створює нові можливості для культурного обміну та соціальної взаємодії. Отже, арт-кластери слугують не лише як простори для митців, але й як каталізатори культурних та соціальних змін у міському середовищі. Трансформація цих просторів від занедбаних індустріальних територій до важливих культурних центрів є важливою складовою архітектурної та соціокультурної трансформації сучасних міст.

Список бібліографічних посилань

- Івашко, О. Д. (2017). Арт-кластери як новий тип багатофункціональних комплексів: причини виникнення і визначальні ознаки. *Архітектурний вісник КНУБА*, 13, 289–298.
- Івашко, О. Д. (2018a). Обґрунтування можливості ревіталізації нефункціонуючих підприємств для нової функції (на прикладі колишнього пивзаводу Ріхерта на вул. Фрунзе, 35). *Архітектурний вісник КНУБА*, 14–15, 479–489.
- Івашко, О. Д. (2018b). Системний підхід в дослідженні арт-кластерів як нових типів багатофункціональних будівель. *Містобудування та територіальне планування*, 66, 199–204.
- Київський "Арт-завод Платформа" стане резиденцією "Гогольфесту". У планах також відкриття постійної галереї [Фото] (2016, 27 липня). Цензор.НЕТ. <https://censor.net/ua/p399253>
- Мезенцева, В. (2018). *Інтер'єри Довженко Центр (Київ)* [Фото]. Mezentseva.photos. <https://www.mezentseva.photos/dovzhenko-centre/>
- Міщенко, К., & Штретлінг, С. (Ред.). (2018). *Рухливий простір*. Медуза.
- Чепелик, О. В. (2009). *Взаємодія архітектурних просторів, сучасного мистецтва та новітніх технологій, або мультимедійна утопія*. Хімджест.
- Bianchini, F., & Parkinson, M. (Eds.). (1993). *Cultural policy and urban regeneration: The West European experience*. Manchester University Press.
- Boshi, R. (2008). *Kunsthau Tacheles stairway with graffiti* [Photo]. Quillette. <https://quillette.com/2021/12/29/berlins-post-communist-artist-colony/>
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. Basic Books.
- Foucault, M. (1984). Des espaces autres. *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5, 46–49.
- Foucault, M. (1986). Of other spaces. *Diacritics*, 16(1), 22–27.
- Gehl, J. (2012). *Cities for people*. Island Press.
- Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell.
- Kim, J. Y. (2016). Cultural entrepreneurs and urban regeneration in Itaewon, Seoul. *Cities*, 56, 132–140. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2015.11.021>
- Landry, Ch. (2012). *The creative city: A toolkit for urban innovators*. Earthscan.
- Loures, L., & Burley, J. (2012). Post-industrial land transformation – An approach to sociocultural aspects as catalysts for urban redevelopment. In J. Burian (Ed.), *Advances in spatial planning* (pp. 223–246). InTech. <https://doi.org/10.5772/36380>
- Markusen, A. (2006). Urban development and the politics of a creative class: Evidence from a study of artists. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 38(10), 1921–1940. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/a38179>
- Metelkova City – The Slovenian cultural centre in Ljubljana [Photo]. (n.d.). Metelkova. Retrieved March 10, 2025, from <https://www.metelkova.org/en/metelkova-city>
- Oldenburg, R. (1989). *The great good place: Cafes, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts and how they get you through the day*. Paragon House.
- Pratt, A. C. (2008). Creative cities: The cultural industries and the creative class. *Geografiska Annaler. Series B: Human Geography*, 90(2), 107–117. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2008.00281.x>
- Rozenholc, C. (2010). The neighborhood of Florentin: A window to the globalization of Tel Aviv. *Journal of Urban and Regional Analysis*, 2(2), 81–95. <https://doi.org/10.37043/JURA.2010.2.2.6>
- Schadach, M. (2021, January 11). RAW-Gelände – Urban art and lost place romantik [Photo]. Fernweh-Motive. <https://fernwehmotive.de/raw-gelaende/>
- Scott, A. J. (2014). Beyond the creative city: Cognitive-cultural capitalism and the new urbanism. *Regional Studies*, 48(4), 565–578. <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.891010>
- Shkoliar, S., & Shkoliar, M. (2020). Art clusters and squats as heterotopias of the city's public space. В *Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення – регулювання соціальних*

проблем [Матеріали конференції] (с. 58–62). Національний університет «Львівська політехніка». <https://doi.org/10.32437/SSWSWProceedings-2020.ssms>
Weiss, M. (2022). *Florentin Tel Aviv: A hipster neighbourhood* [Photo]. Margaret Weiss photography. <https://margaretweiss.com.au/florentin-tel-aviv-a-hipster-neighbourhood/>

References

- Bianchini, F., & Parkinson, M. (Eds.). (1993). *Cultural policy and urban regeneration: The West European experience*. Manchester University Press [in English].
- Boshi, R. (2008). *Kunsthaus Tacheles stairway with graffiti* [Photo]. Quillette. <https://quillette.com/2021/12/29/berlins-post-communist-artist-colony/> [in English].
- Chepelyk, O. V. (2009). *Vzaimodiia arkhitekturnykh prostoriv, suchasnoho mystetstva ta novitnikh tekhnolohii, abo multymediina utopiia* [Interaction of architectural spaces, contemporary art and new technologies, or multimedia utopia]. Khimdzhest [in Ukrainian].
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. Basic Books [in English].
- Foucault, M. (1984). Des espaces autres [Other spaces]. *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5, 46–49 [in French].
- Foucault, M. (1986). Of other spaces. *Diacritics*, 16(1), 22–27 [in English].
- Gehl, J. (2012). *Cities for people*. Island Press [in English].
- Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell [in English].
- Ivashko, O. D. (2017). Art-klastery yak novyi typ bahatofunktsionalnykh kompleksiv: prychnyny vynyknennia i vyznachalni oznaky [Art clusters as a new type of multifunctional complexes: Causes of emergence and defining features]. *Arkhytekturnyi visnyk KNUBA*, 13, 289–298 [in Ukrainian].
- Ivashko, O. D. (2018a). Obgruntuvannia mozhlyvosti revitalizatsii nefunktsionuiuchykh pidpriemstv dlia novoi funktsii (na prykladi kolyshnoho pyvzavodu Rikhertha na vul. Frunze, 35) [Substantiation of the possibility of revitalizing non-functioning enterprises for a new function (using the example of the former Richert brewery at 35 Frunze Street)]. *Arkhytekturnyi visnyk KNUBA*, 14–15, 479–489 [in Ukrainian].
- Ivashko, O. D. (2018b). Systemnyi pidkhid v doslidzhenni art-klasteryv yak novykh typiv bahatofunktsionalnykh budivel [The system method in investigation of art-clusters such as new types of multi-function buildings]. *Urban Development and Spatial Planning*, 66, 199–204 [in Ukrainian].
- Kim, J. Y. (2016). Cultural entrepreneurs and urban regeneration in Itaewon, Seoul. *Cities*, 56, 132–140. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2015.11.021> [in English].
- Kyivskiy "Art-zavod Platforma" stane rezydentsiieu "Hoholfestu". U planakh takozh vidkryttia postiinoi halerei [Kyiv's "Art Factory Platform" will become the residence of "Gogolfest". There are also plans to open a permanent gallery] [Photo]. Censor.NET. <https://censor.net/ua/p399253> [in Ukrainian].
- Landry, Ch. (2012). *The creative city: A toolkit for urban innovators*. Earthscan [in English].
- Loures, L., & Burley, J. (2012). Post-industrial land transformation – An approach to sociocultural aspects as catalysts for urban redevelopment. In J. Burian (Ed.), *Advances in spatial planning* (pp. 223–246). InTech. <https://doi.org/10.5772/36380> [in English].
- Markusen, A. (2006). Urban development and the politics of a creative class: Evidence from a study of artists. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 38(10), 1921–1940. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/a38179> [in English].
- Metelkova City – The Slovenian cultural centre in Ljubljana [Photo]. (n.d.). Metelkova. Retrieved March 10, 2025, from <https://www.metelkova.org/en/metelkova-city> [in English].

- Mezentseva, V. (2018). *Interiery Dovzhenko Tsentru (Kyiv)* [Interiors of the Dovzhenko Centre (Kyiv)] [Photo]. Mezentseva.photos. <https://www.mezentseva.photos/dovzhenko-centre/> [in Ukrainian].
- Mishchenko, K., & Shtretlinh, S. (Eds.). (2018). *Rukhlyvyi prostir* [Moving Space]. Meduza [in Ukrainian].
- Oldenburg, R. (1989). *The great good place: Cafes, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts and how they get you through the day*. Paragon House [in English].
- Pratt, A. C. (2008). Creative cities: The cultural industries and the creative class. *Geografiska Annaler. Series B: Human Geography*, 90(2), 107–117. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2008.00281.x> [in English].
- Rozenholc, C. (2010). The neighborhood of Florentin: A window to the globalization of Tel Aviv. *Journal of Urban and Regional Analysis*, 2(2), 81–95. <https://doi.org/10.37043/JURA.2010.2.2.6> [in English].
- Schadach, M. (2021, January 11). *RAW-Gelände – Urban art und lost place romantik* [RAW Area – Urban art and lost place romantics] [Photo]. Fernweh-Motive. <https://fernwehmotive.de/raw-gelaende/> [in German; in English].
- Scott, A. J. (2014). Beyond the creative city: Cognitive–cultural capitalism and the new urbanism. *Regional Studies*, 48(4), 565–578. <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.891010> [in English].
- Shkoliar, S., & Shkoliar, M. (2020). Art clusters and squats as heterotopias of the city's public space. In *Sotsiologiia – sotsialna robota ta sotsialne zabezpechennia – rehulivannia sotsialnykh problem* [Sociology – Social work and social welfare – Regulation of social problems] [Conference proceedings]. Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].
- Weiss, M. (2022). *Florentin Tel Aviv: A hipster neighbourhood* [Photo]. Margaret Weiss photography. <https://margaretweiss.com.au/florentin-tel-aviv-a-hipster-neighbourhood/> [in English].

Надійшла: 28.11.2024; Прийнята: 19.02.2025
Стаття вперше була опублікована онлайн 23.05.2025

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.